

Επίκτητος: Ελευθερία

Επίκτητος: *Η ελευθερία και άλλα κείμενα* (μτφρ.–επίμετρο Θάνος Σαμαρτζής). Αθήνα: Δώμα 2017, 100 σ., 14 €.

Κρίνει ο Φώτης Παπαγεωργίου (Υπ Δρ Φιλοσοφίας ΑΠΘ)
p_fotis81yahoo.gr

Στη νέα του μεταφραστική προσπάθεια ο Θάνος Σαμαρτζής (στο εξής ΘΣ) καταπιάνεται με κείμενα του στωικού φιλοσόφου Επίκτητου (50-135/138 μ.Χ.) και τα συγκεντρώνει σε μια καλαίσθητη έκδοση υπό τον τίτλο *Επίκτητος: Η ελευθερία και άλλα κείμενα*. Με κεντρική έννοια την *ελευθερία*, η συγκεκριμένη έκδοση στοχεύει το κοινό της με όπλα της τόσο την ικανότητα αλίευσης συγκεκριμένων χωρίων από τις πολυσέλιδες *Διατριβές* του Αρριανού για τον Επίκτητο, όσο και την αμεσότητα της νεοελληνικής απόδοσής τους. Η ορθή επιλογή κειμένων εκ μέρους του ΘΣ απαιτεί την αρετή της διάκρισης, επιτάσσει συντονισμό με τον ρυθμό της πραγματικότητας, καθώς και συναίσθηση των πνευματικών αναγκών του σύγχρονου αναγνώστη. Ταυτόχρονα, το άθλημα της μετάφρασης ή απόδοσης στα νέα ελληνικά προϋποθέτει ταλέντο, γνώση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και ασφαλώς εμπειρία. Η νεοελληνική απόδοση του ΘΣ κατορθώνει να απευθύνεται σε ένα διευρυμένο αναγνωστικό κοινό, το οποίο ενδιαφέρεται για την αρχαία ελληνική σκέψη και τις αξίες της. Σε κάθε περίπτωση ο ΘΣ διαθέτει όλα τα εχέγγυα για μια εύστοχη νεοελληνική απόδοση αρχαίου φιλοσοφικού κειμένου. Επιπλέον, το εμπνευσμένο εξώφυλλο του χαράκτη Γιώργου Μακρή καθιστά το βιβλίο θελκτικό στον αναγνώστη και συνωθεί στην προσπάθεια της συγκεκριμένης έκδοσης να προσεγγιστεί η αρχαία σκέψη με ανανεωτική διάθεση.

Το βιβλίο αποτελείται από δύο μέρη: το πρώτο περιλαμβάνει τη νεοελληνική απόδοση έξι κειμένων επιλεγμένων από τις *Διατριβές* του Επίκτητου και τοποθετημένων σε σειρά ανεξάρτητη από την έκδοση του Αρριανού (σ. 11-90). Τα κείμενα που έχουν επιλεγεί από τον ΘΣ είναι τα ακόλουθα: *Περί ελευθερίας* (4.2), *Περί φιλοστοργίας* (1.11), *Περί συμπεριφοράς* (4.2), *Ότι εύλαβῶς δεῖ συγκαθιέναι εἰς συμπεριφορὰν* (3.16), *Πῶς πρὸς τὰς περιστάσεις ἀγωνιστέον* (1.24), *Πῶς ἂν τις σώζοι κατὰ πρόσωπον ἐν παντί* (1.2). Η μετάφραση του ΘΣ στους παραπάνω τίτλους αντίστοιχα είναι: *Η Ελευθερία, Αγάπη και λογική, Για τις κοινωνικές συναναστροφές Α΄, Για τις κοινωνικές συναναστροφές Β΄, Πώς παλεύουμε κόντρα στις δυσκολίες, Πώς να διαφυλάσσεις την αξιοπρέπειά σου σε κάθε περίπτωση*. Το δεύτερο μέρος του βιβλίου είναι το σύντομο Επίμετρο του μεταφραστή (σ. 91-100), που διαιρείται σε τρεις μικρές ενότητες. Στην πρώτη ενότητα αναφέρονται βασικά βιογραφικά στοιχεία του Επίκτητου και η επιρροή του στους μεταγενέστερους

(σ.91-3). Στη δεύτερη (σ. 93-4) ο ΘΣ πληροφορεί τον αναγνώστη για τα χωρία που μετέφρασε και σημειώνει την έκδοση που ακολούθησε κατά την εργασία του, τη δίτομη αγγλική του W.A. Oldfather της Loeb Classical Library (Λονδίνο 1925-1928) –ο ΘΑ αναφέρει 1926, προφανώς εκ παραδρομής– καθώς και την τετράτομη γαλλική, που έλαβε υπόψη του, του Joseph Souilhé (Παρίσι 1948-1965) των εκδόσεων Belles Lettres. Στο τρίτο μέρος, το εκτενέστερο και κυριώτερο (σ. 94-100), ο μεταφραστής παρουσιάζει συνοπτικά το θέμα της ελεύθερης θέλησης σύμφωνα με τον Επίκτητο. Τέλος, στο Επίμετρο βρίσκονται ενδεικτικά και τρεις σημαντικές βιβλιογραφικές αναφορές, αντί βιβλιογραφίας θα λέγαμε, σχετικές με την επιρροή που άσκησε το έργο του Επίκτητου στη φιλοσοφία, την ψυχοθεραπεία και την εξέλιξη της έννοιας της ελεύθερης θέλησης.

Η μετάφραση του ΘΣ σε κάθε περίπτωση αποτελεί τη μεγάλη επιτυχία της συγκεκριμένης έκδοσης. Μολονότι σύνολο το έργο του στωικού σοφού, *Διατριβές και Εγχειρίδιο*, το βρίσκουμε μεταφρασμένο στις εκδόσεις του Κάκτου και του Ζήτρου, η μετάφραση του ΘΣ σε επιλεγμένα χωρία από τις *Διατριβές* του Επίκτητου είναι χαρακτηριστική, χαρισματική και χρήσιμη. Ο μεταφραστής, εγκρατής γνώστης της τέχνης του, μας παρέδωσε στα νεοελληνικά τη σκέψη του Επίκτητου σε μορφή ζωντανή, απολαυστική και ρέουσα. Αν και το αρχαίο κείμενο απουσιάζει από την έκδοση, ο ΘΣ παρακολουθεί με συνέπεια την πηγή του. Με δεδομένο ότι η συγκεκριμένη έκδοση απευθύνεται στο ευρύ κοινό, η απουσία του αρχαίου λόγου φαίνεται να συμβάλλει στην απολαυστικότερη ανάγνωση της ζωντανής απόδοσης, αφού ο αναγνώστης επικεντρώνεται απερίσπαστα στο νεοελληνικό κείμενο. Επιπλέον, η εμπνευσμένη μετάφραση προσφέρει στους αναγνώστες τη δυνατότητα κατανόησης της στωικής φιλοσοφίας με αξίωση αναγωγική. Η ποιότητα και το ύφος της μετάφρασης του ΘΣ εντείνουν την αναγωγή των νοημάτων του κειμένου στα βιώματα του αναγνώστη. Τα κείμενα του Επίκτητου προσφέρονται άλλωστε για μια τέτοια εσωτερική κίνηση και η συγκεκριμένη νεοελληνική απόδοση την επικουρεί με τον καλύτερο τρόπο. Ταυτόχρονα όμως, η απουσία της αρχαίας πηγής στερεί από τον αναγνώστη τη δυνατότητα αντιπαραβολής του πρωτοτύπου με τη μετάφραση. Αφ' ης στιγμής ο αρχαίος λόγος δεν συμπλέκεται διά αντιπαραβολής με το νόημα που κομίζει ο νέος, η μετάφραση μοιάζει να αυτονομείται.

Πιο κοντά στο κείμενο. Ο μεταφραστής συχνά επιλέγει να αποδίδει στα νεοελληνικά το αρχαίο κείμενο με τρόπο που προσιδιάζει στο σύγχρονο ύφος χρήσης της ελληνικής γλώσσας: π.χ. (σ. 16) «τι πρόβλημα έχεις; [...] σοβαρά μιλάς;» (*Διατριβές*, IV.1.28). Σε κάποιες περιπτώσεις, ο ΘΣ σκόπιμα μεταφράζει σε δεύτερο ενικό πρόσωπο, αντί του τρίτου του αρχαίου κειμένου, στρέφοντας την ένταση του αρχαίου λόγου στον αναγνώστη (σ. 15, *Διατρ.*, IV.1.23), ενώ αλλού επιλέγει, εννοιολογικά ανώδυνα, να αλλάξει τον χρόνο του ρήματος από παρελθοντικό σε ενεστώτα (σ. 30, *Διατρ.*, IV.1.73: ἔλεγον σε «εγὼ λέω»). Επίσης, ο μεταφραστής αποδίδει περιφραστικά τεχνικούς όρους του πρωτοτύπου (π.χ. αὐτεξούσιον), πετυχαίνοντας την εξήγησή τους (σ. 26, «να έχει τον εαυτό του υπό την εξουσία του») και αποφεύγοντας τη σύγχυσή τους με τη νεοελληνική τους χρήση. Σημειώνουμε ότι το τελευταίο θα αποκτούσε ιδιαίτερη αξία αν υπήρχε και το αρχαίο κείμενο. Σε κάθε περίπτωση η ποιότητα της μετάφρασης των *Διατριβών* καθιστά

το αρχαίο κείμενο οικείο στον μη ειδικό αναγνώστη και ελαχιστοποιεί τη χρονική απόσταση από το πρωτότυπο. Την ίδια στιγμή όμως, σε κάποιες περιπτώσεις, η μετάφραση του ΘΣ προκαλεί προβληματισμό. Νεοελληνικές αποδόσεις όπως της φιλοσοφίας με *αγάπη* και της *τὸ κατὰ πρόσωπον με αξιοπρέπεια* προκαλούν ερωτήματα για τον υπολανθάνοντα αναχρονισμό τους. Καταληκτικά μιλώντας, το όλο μεταφραστικό εγχείρημα αποδίδεται με τρόπο έντεχνο, ώστε ο Επίκτητος και η σκέψη του να αφορούν τον σύγχρονο άνθρωπο. Ο ΘΣ μεταφράζει το φιλοσοφικό έργο του Στωικού "θουσιάζοντας" την ακριβολογία, όχι την ακρίβεια, στην απρόσκοπτη ροή του κειμένου και στη διασάφηση της στοχοθεσίας του Επίκτητου, τη διανοητική θεραπεία και την υπαρξιακή μεταμόρφωση του ανθρώπου. Τέλος, στο κείμενο της μετάφρασης προσδίδεται από τον ΘΣ μορφή διαλογική, γεγονός που βοηθάει σημαντικά την παρακολούθησή του.

Στο Επίμετρο ο μεταφραστής παρουσιάζει και ακροθιγώς αναλύει, κάνοντας μάλιστα και χρήση παραδειγμάτων μέσα από την καθημερινότητα (επικοινωνία, αθλητισμός): α) το πεδίο που τελεί υπό την εξουσία του καθενός, τα *ἐφ' ἡμῖν κατὰ Επίκτητο*, β) τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται ο άνθρωπος διά της *προαιρέσεως* με την εσωτερική πραγματικότητα του και γ) τα συναισθήματα που του δημιουργούνται στην περίπτωση είτε της επιτυχίας της παραπάνω σύνδεσης είτε της αποτυχίας της. Επίσης, στο Επίμετρο υπογραμμίζεται ότι κάθε φορά που το αντικείμενο των επιθυμιών συνίσταται από έργα *ἀλλότρια*, τα οποία δεν ανήκουν στο πεδίο εξουσίας μας, προκαλείται εξάρτηση από αυτά και δημιουργούνται συναισθήματα με πρόσημο αρνητικό. Άρα, οι δρόμοι της ελευθερίας είναι δύο λέει ο μεταφραστής (σ. 99): είτε διευρύνουμε τη σφαίρα εξουσίας μας, είτε περιορίζουμε τη θέλησή μας. Ο Επίκτητος αναφανδόν επιλέγει τον δεύτερο και καταδικάζει απερίφραστα τον πρώτο. Στη συνέχεια ο μεταφραστής δηλώνει με σαφήνεια και συνέπεια ότι δεν θα εξετάσει την επιλογή του Στωικού, γιατί κάτι τέτοιο απαιτεί περισσότερη μελέτη και «θέλει κι άλλη φιλοσοφία» (σ. 99-100). Με τον τρόπο αυτό, ο ΘΣ κλείνει το Επίμετρό του, αφήνοντας τον αναγνώστη μετέωρο ως προς το θέμα της ελευθερίας. Εύλογα ο αναγνώστης αναρωτιέται: γιατί η ελευθερία ως «ακύρωση της λαχτάρας» (σ. 100) δεν συνιστά και διεύρυνση του πεδίου εξουσίας, ή ποια είναι η διαφορά μεταξύ τους, και πώς σχετίζεται η ακύρωση της επιθυμίας με τον σύγχρονο κόσμο στον οποίο η έκδοση απευθύνεται; Ενώ δηλαδή ο μεταφραστής επιχειρεί μία σύντομη έκθεση της φιλοσοφίας του Επίκτητου για την ελευθερία με όρους εσωτερικών διαδικασιών, αγγίζοντας πυρηνικά τον σύγχρονο αναγνώστη, την ίδια στιγμή απομακρύνεται από αυτόν, παρουσιάζοντας την ελευθερία του Επίκτητου σε αντιδιαστολή με την ελευθερία ως διεύρυνση δύναμης. Η ελευθερία όμως ως διεύρυνση δύναμης ή αυτοπραγμάτωση δεν αποτελεί καταστατικό χαρακτηριστικό του νεωτερικού και μετανεωτερικού ανθρώπου; Τον αφορά τελικά ή όχι τον αναγνώστη του 21ου αιώνα η ελευθερία του Επίκτητου; Αν τα παραπάνω ερωτήματα ισχύουν, κρίνεται σκόπιμη η παρουσία είτε μιας εισαγωγής είτε ενός αναπτυγμένου επιμέτρου όπου θα παρουσιάζονται οι προϋποθέσεις της σκέψης του Στωικού. Ειρήσθω εν παρόδω, ο Πιερ Αντό το 2003 σε μια συνέντευξή του με θέμα «Αρχαία ελληνική φιλοσοφία και σύγχρονες μορφές ψυχοθεραπείας»¹ ρωτήθηκε κατά

¹ Συνέντευξη του Πιερ Αντό, «Philosophie Antique et Psychothérapies Modernes», στο

πόσο η ανάγνωση κειμένων αρχαίας ελληνικής φιλοσοφία βοηθάει στη θεραπεία ψυχικών ασθενειών. Ο Αντό απάντησε ότι τα αρχαία κείμενα βρίσκονται μακριά από τις σύγχρονες προσεγγίσεις των ψυχικών φαινομένων και ότι οι αναγνώστες τους *χωρίς εξηγήσεις* ρισκάρουν όχι μόνο να μην βοηθηθούν, αλλά και να αποκτήσουν επιπλέον προβλήματα, επειδή είναι πιθανόν να “υπνωτιστούν” σε τύπους που δεν κατανοούν.

Η συγκεκριμένη μεταφραστική και εκδοτική προσπάθεια δεν αποσκοπεί βέβαια να παρουσιάσει τη φιλοσοφία του Επίκτητου εν γένει. Ο μεταφραστής επικεντρώνεται στην προσέγγιση του Επίκτητου σε συγκεκριμένα ηθικά θέματα με κεντρικότερο αυτό της ελευθερίας. Η χρήση του όρου *ελευθερία* από τον Στωικό είναι κάτι παραπάνω από συχνή. Οι λέξεις *ἐλεύθερος* και *ἐλευθερία* συναντώνται περίπου 130 φορές στις *Διατριβές και στο Εγχειρίδιον*, γεγονός που υπογραμμίζει το ενδιαφέρον του Επίκτητου για την ελευθερία. Η κοινωνική κατάσταση του Επίκτητου ως δούλου ασφαλώς συνέβαλε στην αυξημένη ευαισθησία του για το συγκεκριμένο θέμα, ενώ αποτέλεσε και την πηγή της έμπνευσής του για τη διεύρυνση τού περιεχομένου του όρου.

Πιο συγκεκριμένα. Για τον Επίκτητο η ελευθερία δεν σχετίζεται με κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές,² αλλά αποτελεί εσωτερικό αίτημα ατομικής μεταμόρφωσης και συμφιλίωσης του “εαυτού” με τον κοσμικό λόγο. Πεδίο διεκδίκησης της *ελευθερίας* στο έργο του Στωικού αποτελεί πρωτίστως η ατομική ενδοχώρα. Με τον τρόπο αυτό ο όρος ελευθερία αποκτά ένταση αμιγώς ψυχική. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι μέθοδοι της σύγχρονης ψυχοθεραπείας εμπνέονται και επηρεάζονται σημαντικά από τη σκέψη του στωικού σοφού. Παρόλα αυτά, η *ἐλευθερία* του Επίκτητου απέχει σημαντικά από τη σύγχρονη έννοια, αν και αποτελεί μακρινό πρόγονό της. Είναι σημαντικό να επισημανθεί το αυτονόητο, ότι οι όροι των αρχαίων κειμένων πρέπει κάθε φορά να κατανοούνται στο ιστορικό, πολιτιστικό και φιλοσοφικό εκείνο πλαίσιο που οικοδομείται το νόημά τους, ώστε να αποφεύγονται οι παρερμηνείες.

Η *ελευθερία* για τον στωικό σοφό συνίσταται στη βιωμένη πραγματικότητά του. Με τον συγκεκριμένο όρο δηλώνεται ένας τρόπος ζωής με μοναδική ενασχόληση τα *ἐφ’ ἡμῖν*. Τα *ἐφ’ ἡμῖν*, ἤτοι η σφαίρα της ηθικής, ορίζονται από τις εσωτερικές εκείνες ενέργειες του ηγεμονικού, οι οποίες τελούν υπό τον έλεγχο και την εξουσία του έλλογου “υποκειμένου”. Τα *ἐφ’ ἡμῖν* (ὕπόληψις, ὁρμή, ὄρεξις και ἔκκλισις) αποκαλούνται από τον Επίκτητο τόποι και δηλώνουν τον εσωτερικό άνθρωπο. Αναλυτικότερα θα λέγαμε ότι η ὕπόληψις κατά τον Επίκτητο αφορά τις κρίσεις και τις γνώμες της σκέψης· η ὁρμή και η ἀφορμή σχετίζονται με τις πράξεις προς τις οποίες οφείλει κανείς να τείνει ἢ ὄχι· η ὄρεξις και η ἔκκλισις αφορούν την επιλογή επιθυμιών που μπορούν να εκπληρωθούν και στη μη αποστροφή ὄσων πραγμάτων δεν μπορούν να αποφευχθούν. Με άλλα λόγια ο ελεύθερος του Επίκτητου ενσαρκώνει μίαν ἐπιστήμην τοῦ βιοῦν, η οποία μελετά αποκλειστικά και

περιοδικό *Psychiatrie Science Humaines Neurosciences* 1/3 (2003).

² A.A. Long, *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life* (Oxford: Oxford University Press 2002), σ. 27.

επισταμένα τα ἡμέτερα ἔργα, τὰ ἐφ' ἡμῖν, με τρόπο αβίαστο και ακώλυτο από τα οὐκ ἐφ' ἡμῖν, το σώμα, τη φήμη, την περιουσία. Πρόκειται λοιπόν για τον λογικό έλεγχο που ασκείται με την *προαίρεση*, τη θέληση ως "εαυτό", στα ἐφ' ἡμῖν. Ο σοφός ασκείται να επιθυμεί και να διοχετεύει την ορμή του στις καταληπτικὰς ἐντυπώσεις, να συγκατατίθεται δηλαδή στην εσωτερίκευση του πραγματικού και να το αποκαθάρει από τις αξιολογικές κρίσεις (ύπολήψεις). Η αποδοχή της πραγματικότητας και η απογύμνωσή της από υποκειμενικές προβολές πάνω της επιτυγχάνεται με τη «βιωμένη λογική»,³ την κριτική ικανότητα του σοφού να εξετάζει τὸ παρὰ τῆς φύσεως σύμβολον τῆς φαντασίας (*Διατρ.*, III.12.15). Εύστοχα ο Φρέντε παρατηρεῖ ότι ο Επίκτητος χρησιμοποιεῖ λιγότερο συχνά τον ὄρο *συγκατάθεσις* και προτιμᾶ κυρίως τη λειτουργία της ὀρθῆς χρήσεως τῶν ἐντυπώσεων.⁴ Το κέντρο βάρους της ανάλυσης του σοφού μετατίθεται ἔτσι στην αβίαστη υποδοχή του δεδομένου και συρρικνώνεται, αν δεν εξαφανίζεται, η προοπτική διαμόρφωσης της υφιστάμενης πραγματικότητας ή της δημιουργίας νέας.

Η θέληση του Στωικού ταυτίζεται με τη θέληση του θεού και η θέληση του θεού καθρεφτίζεται σε αυτό που συμβαίνει. Η εν λόγω ταύτιση δηλώνει ότι ο Στωικός, ως σοφός, αδυνατεῖ να διαφοροποιηθεῖ από τις πνευματικές τυπώσεις της αντικειμενικότητας στην ψυχή του, αφού ὁ,τι βρίσκεται πέραν της συγκεκριμένης πραγματικότητας ανήκει στα οὐκ ἐφ' ἡμῖν.⁵ Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για μια ευθεία υποτίμηση της θέλησης σε σχέση με τη γνώση των ορίων των ἐφ' ἡμῖν.⁶ Αναπόφευκτο ὁμως ἀποτέλεσμα της σχέσης του Στωικού με την εξωτερική πραγματικότητα, ως θεῖο σχέδιο, και την ατομική θέληση είναι ο περιορισμός της ἔννοιας της ελευθερίας στη διάθεση και η συνεπαγόμενη υποτίμηση της πράξης. Η θεραπευτική δηλαδή της στωικής φιλοσοφίας εξαντλείται στο πεδίο της γνώσης, υπονομεύοντας τη δημιουργική δραστηριότητα και την ικανότητα πραγματικής επιλογής του δρώντος. Επιπλέον, ο Στωικός επικεντρώνει τη θέλησή του στο παρόν (*Διατρ.*, IV.12.21) και την εναρμονίζει υποχρεωτικά με τον θεϊκό νόμο/λόγο· ἀπλῶς συνθέλω (*Διατρ.*, IV.7.20) δηλώνει χαρακτηριστικά ο Επίκτητος. Ο *ελεύθερος* του Επίκτητου αρνεῖται να διαμορφώσει την πραγματικότητα εκ πεποιθήσεως, γεγονός που επιτρέπει στον Στωικό να σημειώνει ότι ο ελεύθερος/ο σοφός ζει και πράττει χωρίς να επιθυμεί την αλλαγή των υποθέσεων (*Διατρ.*, I.12.17) του θεϊκού σχεδίου.

Ο Στωικός λοιπόν εκπαιδεύεται μανθάνειν ἕκαστα οὕτω θέλειν ὡς γίνεταί (*Διατρ.*, I.12.15) και αδυνατεῖ να αυτοπραγματώνεται σε επιθυμίες ανεξάρτητες από τη στιγμιαία αντικειμενικότητα. Με το να θέλει ο φιλόσοφος της Στοάς αυτό που συμβαίνει καθιστᾶ τον εαυτό του ἀπολύτως συνεπῆ προς τη στωική κοσμοθεωρία, προσπατεύοντας παράλληλα σαν ἄγγελος και κατάσκοπος (*Διατρ.*, III.22.23-24) την κοσμική *συμπάθεια* από

³ P. Hadot, *La Citadelle Intérieure: Introduction aux Pensées de Marc Aurèle* (Paris: Fayard 1992), σ. 113.

⁴ M. Frede, *A Free Will: Origins of the Notion in Ancient Thought* (Berkeley: University of California Press 2011), σ. 46.

⁵ S. Bobzien, *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy* (Oxford: Clarendon Press 1998), σ. 338.

⁶ A.J. Voelke, *L'Idée de Volonté dans le Stoicisme* (Paris: PUF 1973), σ. 130-1.

την ανάρμοστη λειτουργία του νου σε σχέση με τον φυσικό νόμο.⁷ Μια τέτοια αποστολή απέχει από μια σύγχρονα βιωμένη θέληση, η οποία πραγματώνεται σε στόχους και σκοπούς ανεξάρτητα από το παρόν και την αντικειμενικότητα. Ο χρόνος του σύγχρονου αναγνώστη του Επίκτητου είναι ανοιχτός στη δημιουργία και η εν λόγω ανοιχτότητα προϋποθέτει τη μελλοντική διάσταση του χρόνου, αλλά και τη δυνατότητα των εναλλακτικών επιλογών. Στην περίπτωση του Επίκτητου όμως το έλλογο “υποκείμενο” πράττει και ζει όμολογουμένως τῆ φύσει, χωρίς να μπορεί να δεσμευτεί για κάτι που πιθανόν θα έρθει σε σύγκρουση με το κοσμικό σχέδιο.⁸ Έτσι, επανέρχεται το ερώτημα περί του τι καταλαβαίνει ο σύγχρονος αναγνώστης του Επίκτητου ως ελευθερία.

Η αυτοαναφορικότητα που εξασφαλίζει η στωική φιλοσοφία και εκφράζεται ερωτηματικά από τον Επίκτητο (τί τοῦτο πρὸς σε; *Διατρ.*, IV.1.10), δεν οδηγεί αναγκαστικά σε ελεύθερη θέληση. Είναι το μοιραίο τίμημα μιας κοσμοαντίληψης χωρίς μεταφυσικό και υπερβατικό στοιχείο, το οποίο με τη σειρά του αποδίδει προοπτική στην εσωτερικότητα. Μολονότι η στωική σκέψη, και ειδικά ο Επίκτητος (π.χ. *Διατρ.*, IV.4.4), κληροδότησε την ορολογία της αυτογνωσίας στον νεοπλατωνισμό,⁹ ο οποίος ακολούθησε ιστορικά, η απουσία υπερβατικού στοιχείου από το στωικό σύστημα σκέψης οδήγησε σε μία φυσική και ετεροαναφορική ταυτότητα τον στωικό σοφό, *σύμπαντα εἰληφώς παρ’ ἄλλου καὶ αὐτὸν σεαυτὸν* (*Διατρ.*, IV.1.103), ἤτοι σε μια εσωτερικότητα ἐπιπέδη, χωρίς προοπτική. Οι εσωτερικές κινήσεις του σοφού και η γενικότερη ἐσωτερικὴ φιλοτεχνία (*Εγχειρίδιον* 29) που συστηματικά εισάγει στην ιστορία της σκέψης ο Επίκτητος, δεν αποτελούν ἐνέργειες ψυχολογικές ἀλλὰ φυσικές.

Συντάσσοντας το διὰ ταῦτα και με δεδομένη την παραπάνω προσέγγιση της ελευθερίας σύμφωνα με τον Επίκτητο, η απουσία εισαγωγικού σημειώματος ἢ εκτενέστερου ἐπιμέτρου στο βιβλίο συνιστά ἔλλειψη. Θεωρούμε ὅτι οι μεταφραστικές προσπάθειες ἀρχαίων ἐλληνικῶν κειμένων οφείλουν να συνοδεύονται ἀπὸ ἐιδικὰ σημειώματα, στα οποία θα περιγράφονται οι φιλοσοφικές προϋποθέσεις του ἀρχαίου συγγραφέα. Ειδικά σε κείμενα ἠθικῶν περιεχομένου, ὅπως αὐτὸ του Επίκτητου, το αἶτημα για εισαγωγικές διευκρινίσεις ἐμφανίζεται ἀκόμα πιο ἐπιτακτικὸ, καθὼς διαλανθάνει πάντα ο φόβος για ψυχολογικούς ἀναγωγισμούς και ιστορικούς ἐτεροχρονισμούς. Σε κάθε περίπτωση η ἐποχὴ του Επίκτητου κατανοεῖ τον ἄνθρωπο με τρόπο τέτοιο, ὥστε ο σημερινὸς ἀναγνώστης εὐκόλα να μπορεί να ταυτιστεῖ. Η κρίση ταυτότητας της ἐποχῆς, η ἀνάδυση της ατομικότητας, η στροφή του ἀνθρώπου στο ἐσωτερικὸ του, το ἀγχος και η ἀγωνία πολιτισμικῶν ἀλλαγῶν, η υποχώρηση παραδοσιακῶν σταθερῶν, ὅπως η θρησκεία, ἀποτελοῦν φαινόμενα που κάποιος θα μπορούσε να τα παρατηρήσει και στη σημερινὴ ἐποχὴ. Η παρερμηνεία ὁμως

⁷ K. Ierodiakonou, «The Philosopher as God’s Messenger», στο Th. Scaltas & A. Mason (ἐπιμ.), *The philosophy of Epictetus* (Oxford: Oxford University Press 2007), σ. 70.

⁸ B. Inwood, *Ethics and human action in early stoicism* (Oxford: Oxford University Press 1985), σ. 119.

⁹ R. Sorabji, «Epictetus on Proairesis and Self», στο Scaltas & Mason (ἐπιμ.), *The Philosophy of Epictetus*, σ. 94-8.

σε κάθε περίπτωση βρίσκεται ante portas και το κείμενο του Επίκτητου εμφανίζεται να εκπέμπει μηνύματα τελείως διαφορετικά και έξω από την πρόθεση του στωικού σοφού. Ο προβληματισμός γίνεται εντονότερος, όταν επιλέγονται κείμενα που επικεντρώνονται σε μία συγκεκριμένη έννοια, και δη αφηρημένη, όπως η *ελευθερία*. Η ελευθερία του ανθρώπου στο στωικό σύμπαν είναι ὡσπερ ὀχήματος ἐὰν ἢ ἐξηρημένος κύων (SVF II.975). Ο Στωικός με αυτόν τον τρόπο συμβιβάζει την κοσμική αναγκαιότητα με την ατομική ελευθερία, ώστε να αυτοπραγματώνεται ως ἀπόκομμα του θείου και να ολοκληρώνεται οντολογικά με την απόλυτη σύνταξη στο θέλημά του: προσκατατέταχά μου τὴν ὁρμὴν τῶ θεῶ. θέλει μ' ἐκεῖνος πυρέσσειν· κἀγὼ θέλω. θέλει ὁρμᾶν ἐπὶ τί·κἀγὼ θέλω (Διατρ., IV.1.89-90).

Όσο αριστοτεχνικότερα καταφέρνουν οι ταλαντούχοι μεταφραστές να αποδίδουν νεοελληνικά τα αριστουργήματα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και να πολλαπλασιάζουν το αναγνωστικό κοινό, τόσο πιο ευαίσθητοι πρέπει να γίνονται οι ίδιοι και οι εκδότες στην παρουσίαση των προϋποθέσεων της αρχαίας φιλοσοφικής σκέψης. Σε κάθε περίπτωση όμως μόνο ελπιδοφόρο μπορεί να είναι το γεγονός ότι για το ξεκίνημά του ένας καινούργιος εκδοτικός οίκος επιλέγει να ασχοληθεί με θέματα ηθικής φιλοσοφίας και εσωτερικής ζωής· αὕτη ἐστὶ ζήτησις τοῦ φιλοσοφοῦντος τῶ ὄντι καὶ ὠδίνοντος (Διατρ., I.22.17).

Δημοσιεύθηκε: 29.10.2017

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Παπαγεωργίου, Φώτης: (Βιβλιοκρισία του:) Επίκτητος: *Η ελευθερία και άλλα κείμενα* (μτφρ.-επιμέτρο Θ. Σαμαρτζής· Αθήνα: Δώμα 2017). *Κριτικά* 2017-09, <<http://www.philosophica.gr/critica/2017-09.html>>.